

ВІДГУК РЕЦЕНЗЕНТА

Котляра Євгена Олександровича,
кандидата мистецтвознавства, професора, завідувача кафедри
монументального живопису Харківської державної академії дизайну і
мистецтв,

на дисертацію Нестеренка Андрія Олександровича
**«НАСТІННІ РОЗПИСИ XVII – XVIII СТ. В ДЕРЕВ'ЯНИХ ЦЕРКВАХ
ЗАКАРПАТТЯ: ПРОБЛЕМА ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ
СПАДЩИНИ»**,

подану на здобуття наукового ступеня Доктора філософії (Ph.D),
за спеціальністю 023 – Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво,
реставрація

Галузь знань 02 – Культура і мистецтво

Ступінь актуальності теми дослідження. Дисертація здобувача присвячена надзвичайно актуальній темі, оскільки в ній проводиться дослідження храмових розписів Закарпаття XVII – XVIII століття в дерев'яних церквах та підіймається проблема їхнього збереження. Настінне малярство, яке розглядає Нестеренко А., є унікальною національною пам'яткою мистецтва, в якій віддзеркалюється багатогранна епоха, цікава та самобутня інтерпретація народними художниками іконографічних канонів. Актуальність дослідження зумовлюється недостатньою вивченістю цієї теми в мистецтвознавчій науці. Особливої гостроти це питання набирає через поганий стан розписів, які на сьогодні знаходяться на стадії руйнації. Проведене автором ґрунтовне дослідження стилістичних, іконографічних та композиційних особливостей настінного малярства XVII – XVIII століття в дерев'яних церквах Закарпаття інтенсифікує знання про розвиток монументального живопису в цьому регіоні, сприяє формуванню точнішого розуміння тих мистецьких процесів, що відбувалися в Україні протягом цього

періоду. Значимість розглянутих храмових розписів як національної спадщини також зумовлює **актуальність** теми.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Детальне ознайомлення з текстом дисертації А. Нестеренка «Настінні розписи XVII – XVIII ст. в дерев'яних церквах Закарпаття: проблема збереження національної спадщини» та його науковими публікаціями засвідчило, що наукові положення роботи є ґрунтовними. Структура дисертації логічна та послідовна, об'єкт, предмет, мета та завдання роботи чітко фіксують коло досліджуваних питань. В роботі доцільно та комплексно застосовані як загальнонаукові, так і спеціальні мистецтвознавчі методи пізнання. Наукові результати та викладені здобувачем висновки спираються на його самостійні дослідження церковного малярства XVII – XVIII століття в дерев'яних церквах Закарпаття, виявлення його регіональних стилістичних особливостей, систематизацію та упорядкування наукового матеріалу. Автор працював в державних архівах Закарпатської області в містах Ужгород і Берегово, в Закарпатській обласній універсальній науковій бібліотеці ім. Ф. Потушняка, був в експедиції по досліджуванім церквам Закарпаття, опрацьовував фотографії та панорами церков тощо. Це дозволило вирішити поставлені в роботі завдання.

Достовірність і новизна отриманих результатів.

Резюмовані висновки та теоретичні положення дисертації є самостійними, виваженими й аргументованими. Наукова новизна дослідження полягає в тому, що здобувачем вперше здійснено комплексно іконографічний та стилістично-композиційний аналіз настінного малярства XVII – XVIII століття в дерев'яних церквах Святого Архистратига Михаїла в с. Крайниково, Успіння Пресвятої Богородиці в с. Новоселиця та Святого Миколи Чудотворця в с. Колодне; проведено реконструкцію іконографічної

програми в церкві Святого Миколая (верхній) в с. Середнє Водяне на основі упорядкування фактологічного наукового матеріалу; встановлено цілісну іконографічну програму розписів в церкві Святої Параскеви в с. Олександрівка; розглянуто та проаналізовано залишки настінного малярства в церквах Святого Миколая (нижній) в с. Середнє Водяне та Святого Миколи Чудотворця в с. Сокирниця; уведено до наукового обігу нові композиційні сюжети та образи; окреслено головні проблеми та перспективи у збереженні храмових розписів XVII – XVIII століття в дерев'яних церквах Закарпаття. Автором означено характерні процеси, які відбувалися в церковному живописі, самотність іконографічних програм художників-малярів у стінописах зазначеного періоду.

Отже, поставлене в дисертаційній роботі завдання здобувачем цілком виконано.

Практичне значення результатів дослідження полягає в тому, що вони дають науково обґрунтований матеріал про розвиток монументального живопису XVII – XVIII століття в дерев'яних церквах Закарпаття. Результати дисертаційної роботи можуть бути використані: при підготовці підручників, навчальних посібників, монографій тощо; в лекційних матеріалах по вивченню українського мистецтва; для подальших наукових розвідок у цьому напрямку; для допомоги при проведенні реставраційних робіт щодо збереження настінних розписів в дерев'яних церквах Закарпаття – унікальної мистецької пам'ятки, яка є частиною національної спадщини України. Матеріал дисертації може застосовуватись для популяризації української художньої культури.

Оцінка змісту дисертації, її завершеності та дотримання принципів академічної доброчесності.

Дисертаційна робота А. Нестеренка «Настінні розписи XVII – XVIII ст. в дерев'яних церквах Закарпаття : проблема збереження національної

спадщини» є самостійною завершеною науковою працею з дотриманням принципів академічної доброчесності. Дане дослідження не містить елементів компіляції, фабрикації, плагіату та запозичень. Використані в роботі ідеї, результати та положення інших авторів мають належні посилання на відповідне джерело.

Структура роботи логічна та побудована на розкритті дисертаційної теми. Основний текст дисертації (157 с.) складається з вступної частини, чотирьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків та списку використаних джерел (243 позиції). Важливою та невід'ємною складовою роботи є додатки, що містять альбом та список ілюстрацій (207 позицій), список публікацій та апробацій дослідження. Загальний обсяг дисертаційної роботи – 323 сторінки.

У **вступі** здобувач, дотримуючись необхідних вимог, обґрунтував актуальність обраної теми, досить чітко визначив об'єкт і предмет дослідження, узгодивши їх з метою та завданнями роботи, розкрив методологічну основу дослідження, наукову новизну, практичне та теоретичне значення результатів, надав відомості про апробацію основних положень дисертації.

В **першому розділі** автором показано результати аналізу історіографії наукової літератури, подано сформовану джерельну базу та аргументовано методологію дослідження.

У **другому розділі** розглянуто стильовий розвиток настінного малярства XVII – XVIII століття в дерев'яних церквах Святого Архистратига Михаїла в с. Крайниково, Успіння Пресвятої Богородиці в с. Новоселиця, Святого Миколая (верхній) та Святого Миколая (нижній) в с. Середнє Водяне; проаналізовано композиційні рішення та художні образи в стінописах; вказано на особливості монументального малярства на Закарпатті. Розглянуто специфіку виконання малювання на дерев'яних стінах у церквах.

У **третьому розділі** проаналізовано розписи в церквах Святої Параскеви в селі Олександрівка, Святого Миколи Чудотворця в селі Сокирниця та Святого Миколи Чудотворця в селі Колодне.

У **четвертому розділі** розкрито проблемні питання щодо збереження храмових розписів XVII – XVIII століття в дерев'яних церквах Закарпаття. Продемонстровано, що настінне малярство XVII – XVIII століття в дерев'яних церквах Закарпаття знаходиться на стадії руйнації. Автором окреслено перспективи збереження настінного малярства XVII – XVIII століття та вказано на важливість стінописів, як цінної національної спадщини. Логічним теоретичним завершенням роботи є **узагальнюючі висновки**, що відповідають поставленій меті та завданням дослідження, є достатньо обґрунтованими та виваженими.

Оприлюднення результатів дисертаційної роботи.

Наукові результати дисертаційного дослідження висвітлені у п'яти наукових публікаціях здобувача у наукових виданнях, включених до переліку фахових видань України. Важливо підкреслити, що в дисертацію були включені тільки три з них, проте ще дві одноосібні статті («Орнаментальні мотиви в стінописах XVII – XVIII ст. в дерев'яних церквах Закарпаття». ХУДПРОМ: Український журнал з мистецтва і дизайну, 26(1). 2024. С. 58–73 та «Стінопис Успенської церкви XVII ст. в с. Новоселиця на Закарпатті: до проблеми збереження». Український мистецтвознавчий дискурс, (6). 2025. 135–148) доповнюють науковий актив здобувача. Основні положення дослідження апробовані на восьми наукових конференціях.

Таким чином, наукові результати, викладені в дисертації, повністю висвітлені у наукових публікаціях здобувача та відповідають вимогам п.8-9 «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. №44.

Зауваження та дискусійні питання щодо змісту дисертації.

Даючи позитивну оцінку дисертації, вважаю необхідним висловити наступні зауваження й полемічні думки:

1. У назві дисертації автор підкреслює проблему дослідження стінопису в дерев'яних церквах Закарпаття через фокус збереження національної спадщини. Проте саме питанням збереження здобувач присвячує саме останній розділ, у той час як робота висвітлює більш широке коло історико-мистецтвознавчих, сюжетних та стилістичних питань. Причому, не стільки національного, скільки регіонального значення, хоча, імпліцитно в широкому загально-українському контексті. З методологічної точки зору тут відчувається не відповідність предмету дослідження. Він набагато ширше прописаний у вступі і глибоко розкритий у самій роботі.
2. Автор згадує своїх попередників, що досліджували церковне малярство у дерев'яних храмах Закарпаття, але не наводить в альбомі жодні візуальні матеріали, з якими можна було б порівняти той стан живопису, що побачив та зафіксував сам здобувач вже в наш час. Це трішки знижує їхній доробок і не дає відчутти той часовий контраст майже у століття, що бачили і описували у першій третині XX століття Гаджега, Драган, Залозецький, Жолтовський та інші науковці, і тим, що увійшло в альбомну частину дисертації та осмислюється в її тексті.
3. Здобувач вказує про дослідження дерев'яних церков Закарпаття П. Жолтовським, зокрема у його відомій праці «Монументальний живопис на Україні XVII – XVIII ст.» (1988), проте у роботі не показано, що саме дослідив відомий вчений, і наскільки його робота була корисна для цієї дисертації. Відомо, що у вищезгадану монографію Жолтовський включив лишень мізерну частину своїх польових світлин, що зараз зберігаються окремою великою колекцією його експедиційних матеріалів у авторському Фонді Стефана Тарашуненка № 278 Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. Вернадського НАН України. Можна

припустити, що вчений зафіксував, бо він робив безліч фото в кожній своїй «науковій екскурсії», але здобувач про це не згадує.

4. Участь у восьми наукових конференціях у Києві та Харкові підкреслює наукову активність здобувача, проте, враховуючи регіональну специфіку його досліджень, на думку рецензента було б доцільним представити свої розвідки саме у науковому просторі Закарпаття, скажімо, на Ерделівських читаннях чи регіональних краєзнавчих конференціях. Це б могло звернути увагу місцевих дослідників, які зазвичай більш дотичні до цього матеріалу.

В якості дискусійного питання вважаю, що четвертий розділ дисертації має більше констатаційний характер і дещо розмиває глибину мистецтвознавчого дослідження в попередніх розділах. Він міг би бути темою окремого глибокого дослідження з акцентом на питання реставрації, консервації та презентації церковного стінопису.

Висновок про відповідність дисертації вимогам Порядку присудження наукових ступенів.

Вважаю, що дисертаційна робота А. Нестеренка на тему «Настінні розписи XVII – XVIII ст. в дерев'яних церквах Закарпаття: проблема збереження національної спадщини» виконана на досить високому науковому рівні, не порушує принципів академічної доброчесності та є завершеним науковим дослідженням. Дисертаційна робота за актуальністю, теоретичною та практичною цінністю здобутих результатів, обґрунтованістю висновків повністю узгоджується з науковим профілем спеціальності 023 – «Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація» та відповідає вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у вищих навчальних закладах (наукових установах), затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 26 березня 2016 року № 261 (зі змінами і доповненням від 19.05.2023 №502) і Постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової

спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» від 12.01.2022 року № 44 (зі змінами, внесеними згідно з Постановою КМ №341 від 21.03.2022).

Здобувач Нестеренко Андрій Олександрович заслуговує на присудження ступеня доктора філософії в галузі знань 02 «Культура і мистецтво» за спеціальністю 023 – «Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація».

Рецензент:

кандидат мистецтвознавства,

професор,

завідувач кафедри

монументального живопису ХДАДМ

Євген КОТЛЯР

М.П. « 17 » червня 2025 року